

STRUKTURA SPOŁECZNA A SPORT

Dokonując analizy badań socjologicznych poświęconych uczestnictwu w sporcie, dochodzimy do przekonania, że jest ono zróżnicowane. W niektórych społeczeństwach odsetek uczestniczących w tym wycinku życia społecznego i kultury jest wyższy, w innych natomiast niższy. Zatem możemy powiedzieć, że są pewne cechy zbiorowości (zmienne), które sprzyjają temu uczestnictwu, czy wręcz je wymuszają; ale są także takie, które je ograniczają lub nawet eliminują. Mówimy tu o pewnych cechach czy czynnikach, które są charakterystyczne nie tylko dla jednostki, ale także zbiorowości, najczęściej ujmowanych w sposób statystyczny¹.

Z badań tych wynika także, że na owe uczestnictwo nie tylko ma wpływ sama zbiorowość czy charakterystyczne jej cechy, ale także miejsce zajmowane przez jednostkę w strukturze społecznej, które w istotnym stopniu rzutuje na postawy i działania zarówno w szeroko rozumianym życiu społecznym, jak i w tym jego wycinku, jakim jest sport. Zatem pozycja jednostki w strukturze społecznej, miejsce zajmowane w stratyfikacji społecznej, ściśle związane z dostępem do cenniejszych zasobów społecznych, ma wpływ, a w większości przypadków determinuje zachowania i działania w dziedzinie sportu. Możemy powiedzieć, że interesujące nas uczestnictwo w sporcie jest w pewnym zakresie konsekwencją „punktu siedzenia” Bowiemy ludzie, w zależności od tego, jak są ulokowani w społeczeństwie, czy są wykształceni, zamożni, mają dostęp do władzy, cieszą się prestiżem społecznym, czy też są niewykształceni, biedni, rządzeni i nie mają poważania społecznego, charakteryzują się odmiennym sposobem myślenia o sporcie i uczestnictwem w nim. Zmienia się to razem z przesuwaniem się jednostek na różnorodnych drabinach w ramach struktury społecznej².

Zarysowane dwie perspektywy (jednostkowa i zbiorowa) nie są ze sobą sprzeczne, ale w dużej części komplementarne. Choć doskonale wiemy, że społeczeństwa nie stanowią sumy cech jednostek wchodzących w ich skład, ale two-

¹ Z. Dziubiński (2016), *Universally Accessible Sport in Polish Society's Lifestyle: The Causes of Change, Ido Movement for Culture. Journal of Martial Arts Anthropology*, t. 16, nr 1, ss. 30-38.

² N.J. Smelser (1988), *Social structure*. W: Tenże [red.], *Handbook of Sociology*, London, ss. 103-209.

rzą nowe cechy i uwarunkowania, to jednak atrybuty jednostek w znaczącym stopniu determinują właściwości tychże społeczeństw. Tak jest np. w przypadku wykształcenia. Jeśli znaczący odsetek członków społeczeństwa posiada wyższe wykształcenie, to taki stan rzeczy powoduje, że społeczeństwo uważane jest za dobrze wykształcone. Zatem dobre wykształcenie staje się cechą charakteryzującą owe społeczeństwo³.

Teza, że struktura społeczna determinuje uczestnictwo w sporcie, będzie stanowiła główny problem niniejszej pracy. Otóż relacje między miejscem w strukturze społecznej (w sensie jednostkowym i zbiorowym) a uczestnictwem w sporcie nie mają charakteru zależności bezwyjątkowych, ale raczej bardziej, jak to w naukach społecznych, probabilistyczny. Oznacza to, że nie wszyscy członkowie zbiorowości charakteryzujący się określonymi cechami będą ze sobą zawsze zgodni odnośnie preferencji i zachowań w dziedzinie sportu. Przykładowo, wśród ludzi wykształconych, wykonujących zawody biurowe, zamożnych i cieszących się prestiżem, znajdzie się zawsze jakiś odsetek, dla którego sport będzie mało interesującym zajęciem. Niezależnie od tego, w społeczeństwach występują pewne prawidłowości, z których wynika, że jednostki i zbiorowości charakteryzujące się określonymi cechami z dużym prawdopodobieństwem będą w różnych odmianach sportu uczestniczyć. Prawdopodobieństwo to jest na tyle znaczące, że warto te zależności ustalać i opisywać⁴.

Warto jeszcze dopowiedzieć, że oprócz zajmowanego miejsca w strukturze społecznej na uczestnictwo w sporcie ma wpływ wiele innych psychospołecznych czynników, ale także osobnicze uwarunkowania, wynikające ze specyficznie skonstruowanej osobowości i tożsamości jednostki, które mogą być ukierunkowane na udział w sporcie lub na rezygnację z niego. Jednak tymi zagadnieniami nie będziemy się zajmować, ale jedynie zwracamy uwagę, że zjawiska i procesy społeczne są zwykle warunkowane wieloma zmiennymi i rzadko, żeby nie powiedzieć nigdy, nie występuje prosta zależność przyczynowo-skutkowa⁵

Sport będziemy rozumieli jako aktywność kulturową jednostek i zbiorowości przebiegającą według charakterystycznych dla danego społeczeństwa wzorów, ukierunkowaną na dbałość o rozwój fizyczny, sprawność ruchową, rozrywkę, ekstremalne emocje, ekstatyczne przeżycia, przyjemne doznania, dobre samopoczucie, zdrowie, urodę, estetykę ciała i inne walory, ważne i cenione przez spo-

³ N. Abercrombie, S. Hill, B.S. Turner (2000), Social Structure. W: *The Penguin Dictionary of Sociology*, London, s. 326-327.

⁴ D.V. Porpora (1987), *The Concept of Social Structure*, New York–Wetport–London; J. Lopez, J. Scott (2000), *Social Structure*, Buckingham, Philadelphia.

⁵ D.V. Porpora (1989), Four Concepts of Social Structure, *Journal for the Theory of Social Behaviour*, t. 19, nr 2, ss. 195-211.

leczeństwo, ale także rezultaty owych zachowań⁶. W mniejszym zakresie chodzi nam nie tylko o sport uprawiany z myślą o maksymalnych osiągnięciach, mistrzostwie sportowym, widowisku, medialności, sławie i pieniądzach, nazywany wyczynowym czy profesjonalnym, a bardziej o sport powszechny, masowy, dla wszystkich, który jest podejmowany dla realizacji ekspresyjnych, osobowościowych i tożsamościowych potrzeb. Sport będziemy też rozumieli jako instytucję społeczną, jako zbiór reguł związanych z kontekstem społecznym sportu, pełniącą istotne funkcje i realizującą doniosłe społecznie cele w zakresie sprawności, zdrowia, urody itp.

Celem niniejszej pracy jest ukazanie zależności występujących między poziomem uczestnictwa w sporcie a charakterem struktury społecznej oraz pozycją zajmowaną przez jednostkę lub zbiorowość w owej strukturze. Dokonamy tego na przykładzie społeczeństwa polskiego, w którym w ostatnim ćwierćwieczu nastąpiła zmiana społeczno-kulturowa, znacząco przekształciła się struktura społeczna poprzez istotne wertykalne przesunięcia poszczególnych strukturalnych elementów. Analiza zasadnicza zostanie poprzedzona prezentacją wybranych dotychczasowych ustaleń przedstawicieli nauk społecznych, w ramach różnych orientacji teoretycznych, przede wszystkim antropologów kulturowych i socjologów, dotyczących struktury społecznej i pojęć pokrewnych oraz zbliżonych. W trakcie prezentacji zagadnienia sięgniemy między innymi do ustaleń takich badaczy, jak Alfred R. Radcliffe-Brown, Emil Durkheim, Edward Evans-Pritchard, Rajmond Firth, Siegfried Nadel, Gerhard Lensky, Talcott Parsons, Georg Homans, James Coleman, Peter Blau, Karol Marks, Max Weber, Seymour M. Lipset, Levis Coser, Claude Levi-Strauss.

Rozumienie struktury społecznej

Struktura społeczna jest atrybutem wszystkich zbiorowości świata zwierzęcego, w tym przede wszystkim gatunku ludzkiego. Zatem podstawową cechą struktury społecznej jest zbiorowość, bowiem nie występuje ona w przypadku, gdy jednostka żyje w odosobnieniu, w izolacji od innych. Sytuacja taka powoduje, że jednostka nie doświadcza dominacji lub podległości, zamożności bądź biedy, mądrości lub głupoty itp. Wynika to stąd, że wokół nie ma nikogo, z kim jednostka mogłaby się porównać, względem kogo mogłaby ocenić swą sytuację, swoje położenie. Dopiero pojawienie się zbiorowości niejako staje się aktem powołania struktury społecznej. Jednostki zajmują różne pozycje (następuje strukturalizacja

⁶ Z. Krawczyk (2011), *Teoretyczne orientacje w socjologii kultury fizycznej*. W: Z. Dziubiński, Z. Krawczyk [red.], *Socjologia kultury fizycznej*, Warszawa, s. 40.

zbiorowości), co w konsekwencji determinuje postawy i działania społeczne jednostek i zbiorowości⁷

W rozumieniu encyklopedycznym struktura społeczna jest podstawowym pojęciem stosowanym w naukach humanistycznych i społecznych. Zwłaszcza zaś w takich dyscyplinach naukowych, jak socjologia i antropologia społeczna (kulturowa). Kariera tego pojęcia związana jest z takimi intelektualistami, jak Herbert Spencer i Emil Durkheim oraz Alfred Radcliffe-Brown. Struktura społeczna, w najmniej skomplikowanym rozumieniu, jest utożsamiana z pewnym zbiorem, układem (rozłożeniem częstości), statystycznym pogrupowaniem ze względu na istotne cechy społeczno-demograficzne: płeć, wiek, wykształcenie, zamożność, miejsce zamieszkania, zawód itp. Innymi słowy, jest to pewien układ części traktowany jako swoisty system. W zależności od przyjętej perspektywy teoretycznej, elementami struktury społecznej mogą być zarówno pewne elementy o charakterze makrospołecznym, takie jak klasy, warstwy, stany, grupy zawodowe, oraz mikrospołecznym, takie jak rodziny, sąsiedztwa czy społeczności lokalne, ale także jednostki, pozycje i role społeczne, jak również organizacje i instytucje. Wymienione elementy nie są całkowicie zatomizowanymi bytami społecznymi, ale występują między nimi określone zależności, które niejako mają charakter obligatoryjny i tworzą pewną matrycę reakcji i w miarę przewidywalnych oraz powtarzalnych działań. Zależności występujące między poszczególnymi elementami tworzą właśnie strukturę społeczną i niejako decydują o jej odrębności. Do najbardziej podstawowych podziałów społecznych zaliczamy podział na klasy i warstwy (struktura klasowo-warstwowa) oraz gradacji społecznej (struktura stratyfikacyjna). W społeczeństwach nowoczesnych ważną rolę w formowaniu makrostruktur społecznych odgrywa zróżnicowanie zawodowe. W analizach teoretycznych i empirycznych najczęstszym przedmiotem zainteresowania badaczy są podziały klasowo-warstwowe, a także struktura zawodowa. Znacząca rola pojęcia struktury społecznej w naukach społecznych wynika z faktu, że należy ono do podstawowych narzędzi opisu i wyjaśniania różnorodnych zjawisk i procesów społecznych, służy do tłumaczenia działań jednostkowych i zbiorowych⁸.

W sposób najbardziej uogólniony możemy powiedzieć, że struktura społeczna to zbiór różnorodnych elementów, ale także stosunki występujące między nimi. Jednak należy w tym miejscu dopowiedzieć, że struktura społeczna, jako zbiór elementów ludzkich w różnej konfiguracji, nie poddaje się takiemu prostemu, rzeczowemu opisowi. Bowiem elementami tymi są jednostki i zbiorowości ludzkie odczuwające, myślące, mające swoją osobowość jednostkową

⁷ Ch. Crothers (1996), *Social Structure*, London.

⁸ W. Wesołowski, K.M. Słomczyński [red.] (1973), *Struktura i ruchliwość społeczna*, Wrocław.

i grupową, które nie tylko poddane są oddziaływaniu struktury, ale jednocześnie są zdolne do zmieniania i kształtowania charakterystycznych dla struktury stosunków⁹

Edmund Wnuk-Lipiński¹⁰ zwraca uwagę, że strukturę społeczną możemy rozumieć w sposób relacyjny, jako „skomplikowany wzór relacji między ludźmi”, ale także w sposób dystrybucyjny, jako podział ważnych zasobów społecznych. Pierwsze z wymienionych rozumień, relacyjne, wiąże się z hierarchicznością określonych pozycji, które zajmują konkretni ludzie. W tym ujęciu struktura jawi się jako rozmaite relacje nadrzędności i podległości, współpracy i konfliktu, upośledzenia i uprzywilejowania, szacunku i pogardy. Relacje te występują między jednostkami i zbiorowościami zajmującymi różne pozycje (statusy). Przedstawicielką takiego rozumienia struktury społecznej jest Carmi Schooler, która uważa, że strukturą społeczną jest ugruntowany model wzajemnych stosunków pomiędzy pozycjami jednostkowymi i zbiorowymi, które są określone przez role społeczne wchodzące ze sobą w różnorodne relacje¹¹. Zatem chodzi tutaj o utrwalone w zbiorowości wzory, charakterystyczne dla określonych pozycji i przypisanych do nich ról, które determinują sposób myślenia, a zwłaszcza działania w relacji z innymi. W związku z tym nie dotyczy to ludzi zajmujących określone pozycje i odgrywających właściwe dla nich role, ale o wzory charakterystyczne dla tych pozycji i ról, bez względu na to, kto je zajmuje. Takie relacje dotyczą nie tylko jednostek, ale także różnorodnych organizacji społecznych.

Drugie rozumienie struktury społecznej, dystrybucyjne, wiąże się z nierównym rozdzielaniem w określonej zbiorowości cenionych zasobów społecznych, których posiadanie w istotnym stopniu wpływa na losy życiowe jednostki i rzutuje na relacje z otoczeniem społecznym. Do podstawowych zasobów najczęściej zalicza się wykształcenie, zamożność, władzę i prestiż. Wymienione tutaj oraz inne dobra strukturalizują członków zbiorowości wedle poziomu dostępu do nich. W związku z tym, przyjmując dla egzemplifikacji zagadnienia dychotomiczny podział, ludzie wchodzący w skład zbiorowości dzielą się na wykształconych i niewykształconych, bogatych i biednych, rządzących i rządzonych, cieszących się uznaniem i pogardzanych. Według Kazimierza M. Słomczyńskiego strukturą społeczną w tym znaczeniu jest pewien układ wyodrębnionych zbiorowości

⁹ B.W. Mach (2003), *Pokolenie historycznej nadziei i codziennego ryzyka*, Warszawa, s. 19.

¹⁰ E. Wnuk-Lipiński (2008), *Struktura społeczna, relatywna deprywacja a uczestnictwo w życiu publicznym*. W: Tenże, *Socjologia życia publicznego*, Warszawa, ss. 53-78.

¹¹ C. Schooler (1999), *Social Structure and the Environment: Some Basic Theoretical Issues*. W: A. Jasińska-Kania, M.L. Kohn, K.M. Słomczyński [red.], *Power and Social Structure*, Warszawa, s. 44.

społecznych, które charakteryzują się zróżnicowanym dostępem do owych cenionych zasobów społecznych¹².

Niezwykle ważnym czynnikiem strukturotwórczym jest społeczny podział pracy, który uzależniony jest w decydującej mierze od reguł obowiązujących w gospodarce i od jej charakteru. W przypadku gospodarki kapitalistycznej o podziale pracy nie decyduje władza, jak to ma miejsce w gospodarce nakazowo-rozdzielczej, ale wolny rynek z regułą popytu i podaży, który zgłasza zapotrzebowanie na określonych pracowników. Zagadnieniem tym zajmowali się klasycy socjologii, a mianowicie Emil Durkheim, Karol Marks i Max Weber. Nie rezygnując z ich ustaleń, skoncentrujemy uwagę na podziale klasowym w warunkach gospodarki rynkowej i systemu demokratycznego autorstwa Anthony'ego Giddensa. Wyróżnia on klasę wyższą, którą stanowią właściciele potężnych środków produkcji, klasę średnią, w skład której wchodzi właściciele niewielkich środków produkcji oraz wykwalifikowani pracownicy biurowi, klasę niższą, do której zalicza pracowników fizycznych¹³. Kryteriów strukturalizacji klasowej jest wiele, są one zwykle bardziej rozbudowane i szczegółowiej opisane. Dla naszych potrzeb wystarczy klasyfikacja Giddensa i stwierdzenie, że przynależność klasowa wynikająca z wykonywanej pracy, praktykowanego zawodu określa w zakresie podstawowym miejsce jednostki i zbiorowości w strukturze społecznej.

Henryk Domański, dokonując przeglądu różnorodnych ujęć antropologicznych i socjologicznych, zwrócił uwagę, że rozumienie struktury społecznej dotyczy pięciu podstawowych kwestii. Pierwsza z nich wiąże się z dwiema perspektywami, a mianowicie holistyczną i mikrostrukturalną. Chodzi o rozstrzygnięcie, która z perspektyw daje bardziej adekwatny ogląd dystansów, relacji i barier struktury społecznej, czy ta, która obejmuje szeroką panoramę procesów dziejowych, układów instytucjonalnych i sposobów organizacji społecznej, czy może dotycząca fundamentalnych form życia społecznego na poziomie relacji międzyludzkich. Przedstawicielami holistycznego rozumienia struktury społecznej są Gerhard Lensky jak i Talcott Parsons. Według pierwszego z nich globalne procesy transformacji struktury zachodzą pod wpływem szeroko rozumianej modernizacji i stosowania coraz bardziej nowoczesnych technologii¹⁴. Natomiast Parsons w swojej teorii kładzie akcent na funkcjonowanie struktury społecznej. Zachowuje ona stan równowagi dzięki nieustannemu procesowi obsadzania ról w strukturze społecznej. Role te obsadzane są zgodnie z kompetencjami, a za pełnienie

¹² K.M. Słomczyński (2002), Introduction: Social Structure, its Changes and Linkages. W: Tenże [red.], *Social Structure: Changes and Linkages. The Advanced Phase of the Post-Communist Transition in Poland*, Warszawa, s. 11.

¹³ A. Giddens (1973), *The Class Structure of the Advanced Societies*, London.

¹⁴ G. Lensky, T. Parsons (1987), *Human Societies: An Introduction to Macrosociology*, New York.

tych ról przysługuje dostęp do zasobów społecznych według zinstytucjonalizowanych wzorów akceptowanych przez społeczeństwo¹⁵. Parsons za podstawowe elementy struktury społecznej uznaje instytucje społeczne, które dzięki harmonijnemu współdziałaniu konstruują rozwiązania uniwersalnych problemów życia społecznego. Reprezentantami przeciwnego podejścia, polegającego na uznaniu, że to codzienne zachowania jednostek stanowią podstawę strukturalizacji, są George Homans i James Coleman. Strukturalizacja, według nich, ma psychologiczne podłoże, a wg Colemana siłą napędową są korzyści merkantylne¹⁶.

Druga dotyczy kolejnych dwóch perspektyw, uniwersalistycznej i historycznej. Chodzi o rozstrzygnięcie, czy lepszy jest ogląd problemu przez uwzględnienie wysokiego stopnia teoretycznej ogólności kategorii pojęciowych, czy może powiązanie ich z konkretną rzeczywistością. Parsons, w przeciwieństwie do Lenskiego, swą makrosystemową teorię społeczeństwa formułuje na wysokim szczeblu abstrakcji. W nurcie uniwersalistycznym lokuje się także analizy mikrostrukturalne Homansa i Colemana¹⁷, którzy poszukują ogólnych zasad strukturalizacji w zachowaniach jednostek. W nurcie tym mieści się także teoria Petera Blaua¹⁸, który strukturę wiąże ze zróżnicowaniem społecznym i opisuje ją z wykorzystaniem czynników: nominalnego i hierarchicznego. Reprezentantami perspektywy historycznej, przedstawiającej strukturę społeczną w ściśle określonych ramach przestrzenno-czasowych, są dwaj klasycy socjologii, a mianowicie Karol Marks i Max Weber¹⁹

Trzecia dotyczy kolejnych dwóch perspektyw, a mianowicie obiektywnych oraz świadomościowych mechanizmów strukturyzacji. Chodzi o rozstrzygnięcie, która z perspektyw jest bardziej adekwatna do opisu struktury społecznej. Teorię Blaua i Parsonsa łączy holizm i uniwersalizm. Jednakże dla Parsonsa spoiwem struktury społecznej jest system wartości i normy określające życiowe orientacje jednostek, natomiast w przypadku Blaua ważną rolę w konstruowaniu struktury pełnią procesy demograficzne, zasady podziału pracy i mechanizmy instytucjonalne, niezależne od jednostek. W przypadku teorii Seymoura M. Lipseta²⁰ i Lewisa Cosera dominuje perspektywa holistyczno-historyczna, a źródeł zmian

¹⁵ T. Parsons (1951), *The Social System*, New York, ss. 114-120.

¹⁶ H. Domański (2002), *Struktura społeczna*. W: *Encyklopedia socjologii*, t. 4, Warszawa, ss. 132-137.

¹⁷ J. Coleman (1988), *Foundation of Social Theory*, London.

¹⁸ P. Blau (1977), *Inequality and Heterogeneity: A Primitive Theory of Social Structure*, New York.

¹⁹ H. Domański (2002), *Struktura społeczna*, dz. cyt., ss. 132-137; H. Domański (1991), *Klasy, grupy społeczno-zawodowe, organizacje gospodarcze. Struktura społeczna w krajach rozwiniętego kapitalizmu*, Warszawa.

²⁰ S.M. Lipset (1975), *Social Structure and Social Change*. W: P. Blau [red.], *Approaches to the Study of Social Structure*, New York.

i konfliktów upatrują oni w makrostrukturach społecznych. Różnica między nimi polega na tym, że Lipset przyczyny stratyfikacji i konfliktów widzi w zderzeniu antynomicznych systemów wartości i norm, natomiast dla Cosera świadomościowe stany są konsekwencją uwarunkowań o charakterze obiektywnym²¹.

Czwarta dotyczy rozumienia struktury społecznej jako składnika rzeczywistości oraz bytu konstruowanego przez badacza. Zdecydowana większość antropologów i socjologów stoi na stanowisku, że zarówno struktura jak i elementy konstruującą ją są faktami, które stanowią przedmiot opisywania i analizy. Według strukturalisty Claude'a Levi'ego-Straussa struktura jest narzędziem analizy konstruowanym przez badacza w celu zrozumienia logiki i wykrycia rządzących zasad. W świetle jego koncepcji pojęcie struktury społecznej nie odnosi się do empirycznej rzeczywistości, ale do zbudowanych na jej gruncie modeli. Badania strukturalne nie mają na celu wydzielenia własnej dziedziny spośród faktów społecznych, ale stanowią pewną metodę służącą do rozwiązywania różnych problemów²². W procesie badawczym występują dwa etapy: etap obserwacji i etap modelowego porządkowania danych, przy czym ten drugi jest przedmiotem analizy strukturalnej. Podejście francuskiego antropologa i innych strukturalistów zostało poddane krytyce, która poszła w dwóch kierunkach. Z jednej strony uznano, że tworzenie modeli jest charakterystyczną cechą postępowania badawczego, ale nie stanowi potwierdzenia nie-realności faktów. Z drugiej natomiast, że ograniczony charakter badań, zawężony do struktur pokrewieństwa i symboliki mitów, nie uprawnia do stosowania wykrytych prawidłowości do rozumienia struktury społecznej w najszerszym znaczeniu²³.

Piąta dotyczy rozróżnienia zróżnicowania społecznego i struktury społecznej, a właściwie ich zbieżności. Węższe znaczenie rozumienia struktury społecznej kieruje uwagę socjologów na mechanizmy kreujące dystanse międzygrupowe i nierówności, w tym na podziały klasowe, zawodowe i procesy stratyfikacyjne. Wskazuje się, że są to czynniki konstytutywne ogółu zjawisk związanych z tworzeniem się struktury. W teorii marksistowskiej zwraca się uwagę, że struktura społeczna jest zdeterminowana klasowo. Rozumowanie to jest dość powszechne, a mianowicie, że pojęcie struktury społecznej związane jest z procesami generatywnymi, różnymi podziałami. Takie stanowisko jest udziałem wielu współczesnych socjologów (Giddens, Parkin, Goldthrop) i reprezentantów rozmaitych odmian funkcjonalnej teorii uwarstwienia czy teorii konfliktu społecznego²⁴.

²¹ H. Domański (2002), *Struktura społeczna*, dz. cyt., ss. 132-137; H. Domański (1994), *Społeczeństwa klasy średniej*, Warszawa.

²² C. Levi-Strauss (1970), *Antropologia strukturalna*, Warszawa.

²³ H. Domański (2002), *Struktura społeczna*, dz. cyt., ss. 132-137; H. Domański (2002), *Struktura społeczna*, Warszawa.

²⁴ H. Domański (2002), *Struktura społeczna*, dz. cyt., ss. 132-137; A. Wojciechowska (1977), *Położenie materialne i uczestnictwo w kulturze a struktura społeczna*, Wrocław.

Henryk Domański, wykorzystując ustalenia badaczy różnych orientacji teoretycznych, przedstawia w następujący sposób rozumienie struktury społecznej. Jest ona dla niego, w najogólniejszym zarysie, pewną uporządkowaną i spójną całością, charakterystycznym układem relacji między jednostkami, statusami, rolami, grupami, organizacjami i instytucjami społecznymi. Charakteryzują ją pewne wzory zależności, które są gwarantem stałości i ciągłości. Oznacza to, że nie ulega ona gwałtownym zmianom, ale jednocześnie nie można jej uznać za układ statyczny i niezmienny. Jest to układ charakteryzujący się dynamiczną równowagą, w którym nieustannie, w ramach struktury, ma miejsce ruch wchodzących w jej skład elementów. Zmieniają się jednostki podejmujące różne działania, grupy i inne kategorie społeczne, ale także przekształcają się stosunki między nimi, które, mimo swego określonego dynamizmu, nie prowadzą do gwałtownych zmian w strukturze i nie powodują dekonstrukcji całościowo rozumianego układu. Struktura społeczna jest kategorią syntetyczną, podstawową i niezbędną do zrozumienia życia zbiorowości, a jej elementy konstytuują sposoby życia społeczeństw²⁵

Elementy konstrukcyjne struktury społecznej

Zanim przystąpimy do eksplikacji elementów konstrukcyjnych społeczeństwa zatrzymajmy się na chwilę przy wcześniejszym stwierdzeniu, że typ społeczeństwa w zakresie podstawowym determinuje strukturę społeczną. Jest ona inna w społeczeństwach tradycyjnych (przednowoczesnych), takich jak zbieracko-myśliwskie, kopieniackie, pasterskie, rolnicze, a inna w społeczeństwach industrialnych (nowoczesnych, modernistycznych) i postindustrialnych (ponowoczesnych, postmodernistycznych)²⁶. Można powiedzieć, że na strukturę społeczną przemożny wpływ wywiera sposób wytwarzania żywności i wykorzystania określonych technologii do produkcji dóbr. Wpływają one na wyodrębnianie się wyspecjalizowanych pozycji (statusów) i ról społecznych, powstawanie różnic i nierówności społecznych w zakresie zamożności (podział na bogatych i biednych), w zakresie władzy (podział na rządzących i rządzonych), w zakresie wykształcenia (podział na ludzi dobrze wykształconych i słabo wykształconych), w zakresie wykonywanego zawodu (podział na pracowników umysłowych i fizycznych), w zakresie prestiżu społecznego (podział na darzonych szacunkiem i tego szacunku pozbawionych). Rzutują na wyłanianie się grup społecznych, społeczności

²⁵ H. Domański (2002), *Struktura społeczna*, dz. cyt., ss. 132-137; H. Domański (2002), *Struktura społeczna*, dz. cyt.

²⁶ C. Calhoun (2002), *Social Structure*. W: *Dictionary of the Social Sciences*, Oxford.

lokalnych i miejskich, organizacji formalnych i ruchów społecznych, ale także wspólnot i instytucji (gospodarka, edukacja, rodzina, polityka, religia, sport).

Pierwszym z podstawowych elementów struktury społecznej jest pozycja, która charakteryzuje miejsce jednostki w hierarchicznej strukturze społecznej. Może ona być związana z miejscem jednostki ze względu na płeć, przynależność klasowo-warstwową, zamożność, wykształcenie, władzę, wykonywany zawód itp. Z każdą pozycją społeczną wiąże się określony prestiż. Ludzie dobrze urodzeni, wykształceni, zamożni i mający władzę zwykle cieszą się znaczącym uznaniem społecznym, natomiast słabo wykształceni, biedni i bezrobotni zwykle tego prestiżu nie posiadają. Pozycją społeczną jest mężczyzna, matka, syn, student, piłkarz, fryzjerka, bezrobotny, Polak, więzień, emeryt, kucharka, nauczyciel, lekarz, prokurator, minister itp. Każdej z pozycji nie tylko przypisany jest określony prestiż, ale także każda z nich wskazuje pewne miejsce zajmowane w systemie, np. matka w systemie rodziny, nauczyciel w systemie edukacji, a lekarz w systemie ochrony zdrowia. Każda pozycja odnosi się do sieci stosunków społecznych i określa w niej miejsce. Można powiedzieć, że każdą pozycję społeczną otacza krąg społeczny typowych partnerów, pozycji powiązanych charakterystycznymi dla niej stosunkami społecznymi. Przykładowo, pozycja nauczyciela akademickiego tworzy sieć stosunków z takimi pozycjami, jak student, inni nauczyciele, rektor, dziekan, kwestor, dyrektor administracyjny, kierownik zakładu, katedry itp., natomiast piłkarz jest w stosunku społecznym z innymi piłkarzami, trenerem, masażystą, lekarzem sportowym, sędziami, kibicami, dziennikarzami sportowymi itp.²⁷

Ludzie jednocześnie zajmują wiele różnych pozycji. Przykładowo: jestem mężczyzną, Polakiem, katolikiem, studentem, sportowcem, synem, ojcem i nauczycielem. Wymienione pozycje zwykle zajmujemy każdego dnia, razem ze zmianą kontekstu kulturowego. Jedne z tych pozycji mają charakter przypisany, co oznacza, że jednostka zajmuje je niezależnie od jej woli (np. kobieta, Murzyn, nastolatek itp.), inne są osiąganane w wyniku własnych decyzji i starań. Pozycje osiągamy łatwiej lub trudniej. Osiągnięcie jednych jest niejako naturalne, natomiast innych (zwłaszcza ekskluzywnych) obwarowane wieloma kryteriami. Przykładowo, jeśli chcę zajmować pozycję piłkarza Bayernu Monachium, to muszę być zdrowy, mieć bardzo dobrą sprawność fizyczną, przygotowanie kondycyjne, technikę piłkarską, umiejętność współpracy z innymi, zdolność wykonywania określonych zadań taktycznych, mieć talent oraz sportową determinację do treningu i rywalizacji na boisku, ale także cieszyć się uznaniem środowiska piłkarskiego.

²⁷ T.R. Burns, H. Flam (1987), *The Shaping of Social Organization: Social Rule System Theory with Applications*, London.

Warto też wiedzieć, że nie wszystkie zajmowane pozycje mają takie samo znaczenie w życiu jednostki. Wśród pozycji zwykle jest pozycja wyróżniająca się, którą nazywamy dominującą. Odgrywa ona najważniejszą rolę w naszych interakcjach społecznych i w tworzeniu naszej społecznej osobowości i tożsamości. Dla lepszego zobrazowania kwestii, ujmując rzecz nieco tradycyjnie, w przypadku mężczyzn tą pozycją dominującą zwykle jest wykonywany zawód (zamiatacz, bankowiec, nauczyciel, dyrektor, profesor), natomiast w przypadku kobiet pozycja rodzinna (żona, matka). Zaznaczyć jednak należy, że ten tradycyjny podział pozycji w społeczeństwach (po)nowoczesnych systematycznie ulega zmianie, bowiem coraz częściej mężczyźni przejmują od kobiet wiele obowiązków rodzinnych (wychowują dzieci, robią zakupy, sprzątają, przebywają na tzw. urlopach tacierzyńskich), a kobiety realizują się w przestrzeni publicznej, zajmując wysokie pozycje zawodowe i zapewniając środki finansowe na utrzymanie rodziny²⁸.

Pozycja lokuje jednostkę w strukturze społecznej, natomiast rola społeczna (drugi interesujący nas element) określa działania wynikające z zajmowania określonej pozycji. Zatem rolą społeczną jest pewna konfiguracja praw i obowiązków obligująca każdą jednostkę, która zajmuje określoną pozycję, bez względu na cechy osobiste. Ralph Linton w sposób charakterystyczny dla antropologii zdefiniował rolę społeczną jako pewien wzór oczekiwań względem jednostki zajmującej określoną pozycję lub nieco inaczej, jako zachowania jednostki zajmującej określoną pozycję. Z definicji tej wynika, że z jednej strony rola wiąże się z określonymi przepisami (oczekiwaniem), natomiast z drugiej z rzeczywistym wykonaniem, odegraniem roli (zachowaniem)²⁹. Związek pozycji z rolą jest oczywisty, ale ma on różny charakter. Pozycje nie miałyby sensu, gdyby nie były z nią związane przepisy roli. Można powiedzieć, że znaczenie pozycji w strukturze społecznej wynika z przepisów roli, z pewnych obowiązków będących konsekwencją odgrywania określonej roli. Jednak rola to nie tylko obowiązki, ale także pewne prawa wynikające z zajmowanej pozycji. Profesjonalny sportowiec ma obowiązek świadczenia pracy na rzecz pracodawcy przez doskonalenie swego mistrzostwa sportowego i potwierdzania go podczas rywalizacji sportowej, ale ma też prawo do adekwatnego wynagrodzenia, profesjonalnej opieki trenerskiej, lekarskiej, fizjoterapeutycznej i korzystania z urlopu. Możemy zatem powiedzieć, że prawa i obowiązki stanowią esencję roli społecznej, która z kolei wynika z zajmowanej pozycji. Każda rola społeczna posiada większy lub mniejszy margines społecznej tolerancji (tzw. margines swobody). Oznacza on granice dopuszczalności odstępstwa jednostki zajmującej określoną pozycję i odgrywającej przypisaną do

²⁸ P. Sztompka (2005), *Aktywność człowieka*. W: Tenże, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Kraków, ss. 45-176.

²⁹ R. Linton (1947), *The Cultural Background of Personality*, London.

niej rolę, od pewnego wzoru, określonego i uznanego przez daną zbiorowość. Dziecko posiada największy margines tolerancji, natomiast jest on bardzo wąski w przypadku oficera w wojsku czy zakonnika.

Jednostki pełniąc rozmaite role społeczne, często mają do rozstrzygnięcia różnego rodzaju dylematy. Chodzi mianowicie o to, że pewne obowiązki związane z pełnieniem jednej roli są w konflikcie z obowiązkami wynikającymi z roli drugiej. Mamy tutaj do czynienia z konfliktem ról. Sytuacja taka występuje wtedy, gdy na przykład student (rola studenta) chce w terminie złożyć zaliczenia, egzaminy i w konsekwencji ukończyć studia, ale z drugiej strony jako sportowiec (rola sportowca) chce wyjechać na obóz i przygotować się do igrzysk olimpijskich. Podobny konflikt ról występuje wtedy, gdy matka (rola matki) ma chore dziecko i powinna zostać w domu oraz opiekować się nim, natomiast z drugiej strony jako dyrektor firmy (rola zawodowa) powinna być w pracy i podejmować strategiczne decyzje. Oprócz konfliktu ról często występuje także konflikt czy napięcie w roli. Sytuacja taka jest zwykle konsekwencją sprzecznych, niemożliwych do pogodzenia oczekiwań otoczenia społecznego. System jakości kształcenia w szkołach wyższych wymusza na nauczycielach stawianie coraz wyższych wymagań, z drugiej strony studenci oczekują pobłażliwości i wyrozumiałości. Pacjent od lekarza oczekuje skutecznego działania, ale jednocześnie chciałby współczucia i bezbolesnego zabiegu. Zdarza się, że napięcie emocjonalne i psychologiczne jest barierowe i włos bieje na głowie, kiedy na przykład lekarz podczas patologicznego porodu musi podejmować natychmiastowe decyzje, zdając sobie sprawę, że może uratować albo matkę, albo dziecko³⁰.

Ważną rolę w strukturze społecznej odgrywają grupy, które w socjologii są rozumiane jako zbiorowości, posiadające określone obiektywne i subiektywne cechy. Jedną z obiektywnych cech jest postrzeganie grupy jako odrębnej całości, natomiast cechą w sensie subiektywnym jest poczucie przez członków grupy wspólnej tożsamości, w ramach której zachodzą w miarę regularne, i według wzorów oczekiwanych przez partnerów, strukturalnie uporządkowane interakcje. Grupy są na tyle ważnym elementem struktury społecznej, że niektórzy socjologowie uważają, iż życie społeczne jest życiem grupowym. Oznacza to, że nasze życie toczy się w różnorodnych grupach: rodzinie, grupie na uczelni, drużynie sportowej, grupie kościelnej, towarzyskiej, naukowej, zawodowej, sąsiedzkiej itp. Trzeba jednak dopowiedzieć, że nie wszystkie zbiorowości możemy nazwać grupą, ale jedynie takie, w których pomiędzy jednostkami występuje więź obiektywna, subiektywna i behawioralna.

³⁰ D. Jary, J. Jary [red.] (1991), Social structure. W: *The Harper Collins Dictionary of Sociology*, New York.

Wspólnota lokalna jest swoistą grupą społeczną, którą charakteryzuje podobna tożsamość i strukturalny model interakcji, będący konsekwencją akceptowania tych samych wartości, norm, tradycji, obyczaju i wzorów zachowań, ale także wspólne terytorium, wobec którego wspólnota żywi pozytywne uczucia. Podwaliny pod pojęcie wspólnoty lokalnej dał wybitny niemiecki klasyk socjologii Ferdinand Tönnies³¹. Zwrócił on uwagę, że wspólnotę charakteryzują następujące cechy: jej członków łączy pokrewieństwo, braterstwo i sąsiedztwo, interakcje mają charakter osobowy, kontrola opiera się na zwyczaju i tradycji, ludzie kierują się wiarą i zaufaniem do innych członków wspólnoty, łączy ich więź psychiczna, działalność gospodarcza opiera się na własności, terytorium jest postrzegane jako „nasze miejsce”³². Jedną z głównych cech charakteryzujących wspólnotę jest terytorium, ale coraz częściej cecha ta jest pomijana i za wspólnotę uznaje się różne zbiorowości, które nie wyczerpują tej cechy. Mówi się często o wspólnocie naukowej, inteligenckiej czy olimpijskiej³³.

Kategorie i agregaty społeczne to zbiorowości, które wyróżniają się jakąś wspólną cechą, np. bycie kobietą, zajmowanie podobnej pozycji klasowej, jak w przypadku przynależność do klasy robotniczej, taka sama sytuacja, np. uczestnictwo w meczu piłki nożnej na stadionie. Zwykle ludzie tworzący określoną kategorię społeczną nie są grupą społeczną, ale nie oznacza to, że nie mogą się nią stać. Jeśli to, co ich łączy, stanie się podłożem ich tożsamości i określi strukturę ich interakcji, to spełnią kryteria bycia grupą. Trzeba jednak wiedzieć, że w przeciwieństwie do grup, kategorie i zbiory społeczne nie odgrywają istotnej roli w życiu społecznym³⁴.

Natomiast ważną rolę odgrywają organizacje społeczne, które są powoływane zwykle po to, aby zrealizować jakieś doniosłe społecznie zadania. Organizacje formalne powstają na podstawie określonych przepisów, mają sformalizowaną strukturę, a władza jest prawomocna. Organizacje różnią się nie tylko regułami formalnym i wymaganiami stawianymi członkom, ale także wielkością. Część z nich ma charakter globalny (Organizacja Narodów Zjednoczonych, Międzynarodowy Fundusz Walutowy, Bank Światowy, Światowa Organizacja Handlu), a część lokalny (studenckie koło naukowe, uczniowski klub sportowy, przedszkole), a niektóre mają pośrednią wielkość (mezo-organizacje).

³¹ J. Szacki (2002), *Historia myśli socjologicznej*, Warszawa, ss. 439-447.

³² F. Tönnies (1988), *Wspólnota i stowarzyszenie. Rozprawa o komunizmie i socjalizmie jako empirycznych formach kultury*, Warszawa.

³³ Z. Dziubiński (2011), Olimpizm a nowoczesność. W: Z. Dziubiński, Z. Krawczyk [red.], *Socjologia kultury fizycznej*, dz. cyt., ss. 121-137.

³⁴ D. Markowski (1998), Struktura klasowo-warstwowa. W: Z. Krawczyk, K.Z. Sowa [red.], *Socjologia w Polsce*, Rzeszów, ss. 107-124.

Warto w tym miejscu przypomnieć, że wszystkie elementy struktury społecznej (pozycje, role, grupy, organizacje) są ze sobą w sposób mocniejszy lub słabszy powiązane. Grupy są konstituowane przez pozycje i role społeczne, natomiast organizacje mogą składać się nie tylko z pozycji i ról, ale także z grup społecznych. Wymienione tu elementy uczestniczą w tworzeniu instytucji społecznych³⁵.

We wszystkich społeczeństwach, bez względu na ich typ, ważną rolę odgrywają instytucje społeczne właśnie. Bowiem każde społeczeństwo musi rozwiązywać pojawiające się problemy związane z zabezpieczeniem podstawowych egzystencjalnych potrzeb (jedzenie, miejsce do wypoczynku, warunki do reprodukcji biologicznej), ale także z zaspokajaniem potrzeb emocjonalnych i kulturowych, takich jak przykazywanie dziedzictwa społecznego pokoleniom wstępującym, zapewnienie reprodukcji społeczno-kulturowej dzieciom, przygotowanie do aktywności zawodowej i społecznej, przygotowanie do dbałości o zdrowie i sprawność fizyczną. Na te i inne problemy odpowiadają stabilne i stosunkowo trwałe układy kulturowe i strukturalne, które nazywamy instytucjami społecznymi³⁶.

Instytucje społeczne związane są z pewnym wyodrębnionym obszarem aktywności społecznej. Charakteryzują się one w miarę ustabilizowanym systemem wartości, norm, wzorów, pozycji i charakterystycznych dla nich ról, grup i organizacji społecznych. Zatem instytucją społeczną będziemy nazywali zbiór reguł związanych z określonym kontekstem społecznym, pełniącym zbliżone, ale jednocześnie istotne społeczne funkcje. W socjologii termin instytucja jest używany niejednoznacznie i posiada różny znaczeniowy zakres. Jest on rozumiany, po pierwsze, jako podstawa ładu społecznego, po drugie, jako wyodrębnione i zorganizowane typy działalności, mające na celu zaspokojenie potrzeb jednostkowych i zbiorowych oraz, po trzecie, jako podporządkowanie zachowania ludzi konkretnym rygorom (instytucja totalna)³⁷

Według teorii funkcjonalistycznej w większości społeczeństw realizację podstawowych potrzeb zapewnia pięć następujących instytucji: gospodarka, edukacja, rodzina, polityka i religia. Każda z nich realizuje odrębne cele, ale jednocześnie występują między nimi różnorodne związki i zależności. Wynika to stąd, że instytucje społeczne w większości oparte są na podobnych wartościach i normach. Wzrost zainteresowania społeczeństwa polskiego edukacją na poziomie wyższym nie tylko wpływa na zwiększenie odsetka ludzi dobrze wykształconych,

³⁵ R.A. Podgórecki (2006), Struktury społeczne. W: Tenże, *Socjologia. Wczoraj, dziś, jutro. Kompendium wiedzy socjologicznej*, Rzeszów, ss. 362-370.

³⁶ J.H. Turner (1994), Struktura społeczna. W: Tenże, *Socjologia. Koncepcje i ich zastosowanie*, Poznań, ss. 54-67.

³⁷ E. Goffman (2006), Charakterystyka instytucji totalnych. W: A. Jasińska-Kania i in. [red.], *Współczesne teorie socjologiczne*, Warszawa, ss. 316-335.

ale rzutuje także na rozwój gospodarki, na potrzeby w zakresie kultury masowej czy organizacji czasu wolnego i wypoczynku. W nieco inny sposób charakteryzują instytucje inni socjologowie, którzy wyodrębniają następujące kompleksy instytucjonalne, niezbędne w każdym systemie społecznym. Po pierwsze, są to instytucje ekonomiczne, które produkują i dystrybuują dobra oraz usługi, ale także tworzą kapitał i decydują o jego lokowaniu. Po drugie, są to instytucje polityczne, które określają stosunki władzy, konstruują system prawny i system kontroli formalnej. Po trzecie, instytucje tkwiące u podstaw stratyfikacji społecznej, zapewniające dostęp do określonych pozycji i związanych z nimi cenionych zasobów społecznych. Po czwarte, instytucje rodziny, zapewniające reprodukcję biologiczną i kulturową społeczeństwa oraz określające charakter socjalizacji. Po piąte, instytucje edukacyjno-wychowawcze, które są najczęściej powiązane z działalnością naukową, artystyczną, religijną oraz kulturą masową³⁸.

Nie ma zgodności wśród przedstawicieli nauk społecznych w kwestii rozumienia pojęcia instytucji społecznej, ale nie ma też konsensusu na temat ich roli i znaczenia. Funkcjoniści stoją na stanowisku, że służą one do rozwiązywania różnych problemów społecznych oraz realizacji potrzeb i oczekiwań, natomiast przedstawiciele teorii konfliktu społecznego, zwłaszcza marksistowskiej orientacji, uważają, że instytucje społeczne konserwują nierówności, w wyniku których korzyści odnoszą uprzywilejowane grupy społeczne.

Typy społeczeństw a sport

Aktywność ruchowa w ujęciu atrybutywnym jest traktowana jako zasadnicza cecha gatunku ludzkiego. Oznacza to, że towarzyszy mu na wszystkich etapach jego rozwoju, bez względu na to, czy rozpatrujemy te związki w perspektywie filogenetycznej, czy ontogenetycznej. Pierwsza z nich dotyczy rozwoju człowieka jako gatunku na przestrzeni dziejów, druga natomiast związana jest z jego rozwojem od momentu narodzin aż do śmierci. Stwierdzenie to nie jest niczym odkrywczym, ale jedynie przypomnieniem, że życie człowieka związane jest z aktywnością ruchową.

Na początku aktywność ta służyła wyłącznie jako sposób przystosowania się człowieka do środowiska, była środkiem walki o byt, reprodukcji biologicznej itp., służyła zatem do zaspokojenia podstawowych potrzeb biologicznych i egzystencjalnych. Z czasem aktywność ruchowa przestała pełnić wyłącznie swą dotychczasową funkcję, obrosła w wiele znaczeń i zaczęła służyć do realizacji

³⁸ G. Skąpska, M. Ziółkowski (1998), Instytucja społeczna. W: *Encyklopedia socjologii*, t. 1, Warszawa, s. 318.

celów, wynikających *implicite* bądź *explicitie* z uwarunkowań społeczno-kulturowych. W taki sposób wyodrębnił się, wyewoluował sport, kiedy pewnym czynnościom utylitarnym nadano autonomiczny status i nowe znaczenie kulturowe³⁹. Drugi kierunek poszukiwań genezy sportu kieruje uwagę na sferę zabawy, której został nadany nowy sens, w wyniku ujęcia jej w ramy rywalizacji i współzawodnictwa⁴⁰.

Zatem z szeroko rozumianej aktywności ruchowej autonomię uzyskał jej pewien fragment, który już nie lokuje się w sferze egzystencjalno-uitylitarniej i biologicznej, ale niemal w całości w sferze kulturowej, z charakterystycznymi dla niej wartościami, normami i wzorami zachowań. Zatem możemy powiedzieć, że tak rozumiany sport został wygenerowany przez człowieka, z myślą o nim i jego dobru, przez co stanowi ważny segment tej rzeczywistości, jaką jest kultura. W związku z tym aktywność sportową ludzi możemy nazywać kulturą sportową, niezależnie od tego, że uczestniczą w niej ludzie „z krwi i kości”, przedstawiciele gatunku ludzkiego.

Spróbujmy obecnie prześledzić zależności występujące między strukturą różnych typów społeczeństw a sportem, który w społeczeństwach tradycyjnych był nieobecny przynajmniej w (po)nowoczesnym rozumieniu. Zatem dokonując analizy tych zależności, będziemy raczej mieli na uwadze aktywność ruchową ukierunkowaną na realizację określonych celów egzystencjalnych. Dokonując typologizacji społeczeństw, możemy wyodrębnić, kierując się redukcjonistyczną zasadą, pięć podstawowych jego kategorii. Przy czym trzeba powiedzieć, że głównym kryterium ich wyodrębnienia jest sposób wytwarzania dóbr i usług, poziom technologicznego rozwoju oraz dominujące sposoby egzystencji.

Najstarszym typem jest społeczeństwo myśliwsko-zbierackie, którego strategią przetrwania jest poszukiwanie pożywienia: zbieranie płodów ziemi oraz polowanie na zwierzynę i łowienie ryb za pomocą prostych narzędzi wykonanych z drewna. Z uwagi na ciągłe poszukiwanie pożywienia charakterystyczną cechą tych społeczeństw jest mała liczebność i wędrowny tryb życia. Aktywność ruchowa tych społeczeństw jest związana z potrzebą i koniecznością poszukiwania pożywienia w celu przetrwania. W związku z tym, że nie ma właściwie wymiany handlowej, nie ma wyraźnego podziału pracy, że są to zwykle związki rodzinne i nie ma władzy jako takiej, nie występują też różnice społeczne, a struktura ma charakter spłaszczony. Jednym z niewielu kryteriów zróżnicowania jest sprawność ruchowa, która zapewnia efektywność na polowaniu. Jednostki najbardziej sprawne i skuteczne w pozyskiwaniu zwierzyny uzyskują status nieformalnych

³⁹ F. Znaniecki (1973), *Socjologia wychowania*, t. 2, Warszawa, ss. 348-352.

⁴⁰ J. Huizinga (1967), *Homo ludens. Zabawa jako źródło kultury*, Warszawa, ss. 15-25; T. Veblen (1971), *Teoria klasy próżniaczej*, Warszawa, ss. 225-233.

przywódców. Jednak przyjęć możemy, że w tym typie społeczeństwa struktura społeczna nie ma zasadniczo charakteru różnicującego jej członków pod względem jakiejś cechy⁴¹.

Kolejnym typem jest społeczeństwo kopieniackie, którego charakterystyczną cechą jest uprawa roślin na żyznych i płodnych terenach. Uprawa roślin polegała na sadzeniu roślin z wykorzystaniem do spulchniania ziemi patyków i prostych motyk. Zbioru dokonywano przez ścięcie jadalnych części, a pozostałości wypalano. Po wielokrotnym wykorzystaniu ziemi, kiedy plony stawały się coraz mniej obfite, grupa przenosiła się na tereny bardziej żyzne. Ten typ społeczeństwa był bardziej efektywny w wytwarzaniu pożywienia niż typ myśliwsko-zbieracki. W wyniku dyfuzji kulturowej następowała wymiana bardziej efektywnych sposobów uprawy ziemi. Zwiększenie wydajności i nadwyżki w produkcji żywności spowodowały różnicowanie społeczne. Jedni posiadali więcej dóbr (byli bogaci), inni tych dóbr mieli mniej (byli biedni). Wyodrębniły się pozycje szamana czy rzemieślnika, ale także zaczęły pojawiać się instytucje polityczne w postaci monarchii plemiennej. Społeczeństwa kopieniackie były liczebnie większe (nawet do kilku tysięcy członków), wytworzyły struktury materialne, takie jak domostwa i wioski, między którymi odbywał się handel (współpraca), ale także dochodziło do wojen (konflikt). W omawianym typie społeczeństwa sprawność fizyczna miała charakter instrumentalny i była wykorzystywana nie tylko do uprawy ziemi, podczas polowań i łowienia ryb, ale także do prowadzenia wojen, podczas których, przy bardzo słabo rozwiniętych narzędziach militarnych (kije, kamienie), najważniejszą rolę odgrywała sprawność ruchowa (siła, wytrzymałość, szybkość, technika zadawania ciosów i posługiwania się prostymi narzędziami).

Następnym typem było społeczeństwo pasterskie, które wyewoluowało w tym samym czasie co społeczeństwo kopieniackie. Charakterystyczną cechą tego typu społeczeństwa było udomowienie zwierząt. Hodowla zwierząt zapewniała w sposób bardziej stabilny zapasy żywności. Społeczeństwa te wykorzystywały nie tylko technologie pasterskie, ale także kopieniackie. Miały one charakter wędrowny, co wynikało z potrzeby nieustannego poszukiwania urodzajnych pastwisk. Częste zmiany miejsca pobytu sprzyjały wchodzeniu w interakcje z przedstawicielami innych społeczeństw, z którymi rozwijał się handel wymienny lub dochodziło do konfliktów, w wyniku których pojmanych wrogów wykorzystywano jako niewolników do ciężkiej pracy. Pasterska technologia produkcji żywności zapewniała jej nadwyżkę. Prowadziło to do zróżnicowania członków w zakresie posiadania, wyodrębnienia się zawodów rzemieślniczych, co doprowadziło do pewnego zinstytucjonalizowania pozycji (statusów), do podziału członków na bardziej i mniej

⁴¹ N. Goodman (2001), *Struktura społeczna*. W: Tenże, *Wstęp do socjologii*, Poznań, ss. 51-65.

wartościowych. Wyodrębnili się również silni przywódcy polityczni, którzy skupiali zarówno władzę, jak i dobra materialne. Ważną rolę w tym typie społeczeństwa odgrywały wierzenia religijne we wszechmocne bóstwa, które nie tylko towarzyszą człowiekowi w codziennym życiu, ale wpływają także na jego bieg. Wyodrębnienie się różnych pozycji spowodowało wyłonienie się nieskomplikowanej struktury społecznej, w której jednostki zajmowały różne miejsca. Jedni byli zasobni w dobra, inni tych dóbr nie posiadali, jedni rządzili, inni byli rządzeni, jedni doświadczali pozytywnej ingerencji bóstw, inni doświadczali tej ingerencji w sensie negatywnym. Aktywność ruchowa wiązała się przede wszystkim z wykonywaniem czynności pasterskich, kopieniackich, rzemieślniczych, ale także o charakterze militarnym. Zatem aktywność ruchowa miała charakter użytkowy, instrumentalny i służyła realizacji zadań o charakterze istotowym i egzystencjalnym. Sprawność ruchowa była pożądana i wykorzystywana w pracy fizycznej i podczas prowadzenia wojen. W przypadku niewolników ich sprawność fizyczna i zdolność do wykonywania ciężkiej pracy fizycznej była kryterium oceny ich przydatności i często warunkiem przetrwania.

Kolejnym typem było społeczeństwo rolnicze, którego początki sięgają 5-6 tysięcy lat wstecz. Charakterystyczną jego cechą była uprawa ziemi na dużych obszarach, z wykorzystaniem pługa jako narzędzia do spulchniania ziemi i zwierząt jako siły pociągowej. Zmiana technologii uprawy ziemi spowodowała znaczące zwiększenie efektywności w produkcji żywności. Społeczeństwa te przybierały charakter terytorialny (vs. wędrowny) i wiązały się z ziemią. Zaczęły powstawać skupiska ludzkie nazywane wsiami. Narzędzia drewniane i kamienne służące do uprawy roli zastępowane były metalowymi, a naturalne nawadnianie terenów uprawnych (poprzez opady deszczu) uzupełniane było systemami nawadniania sztucznego. Duże nadwyżki w produkcji żywności spowodowały wyodrębnienie się wielu wyspecjalizowanych pozycji i zawodów. Rozwijała się wymiana towarowa, którą później zastąpiła wymiana pieniężna. Wprowadzenie pieniądza spowodowało, że stał się on stymulatorem rozwoju gospodarczego, w tym wzrostu znaczenia rynku i handlu. To wszystko zapoczątkowało rozwój ośrodków miejskich. W sposób coraz wyraźniejszy zaczęły się pojawiać różnice i nierówności społeczne, które w konsekwencji przybrały zinstytucjonalizowaną formę. Wyłoniła się w sposób wyraźny elita ekonomiczna, która posiadała nadwyżki żywności, w przeciwieństwie do klasy chłopów, która niemal w całości uzależniona była od elity ekonomicznej. Pojawiła się także elita polityczna, która przybrała charakter monarchii despotycznej. W tym typie społeczeństwa ważną rolę odgrywała religia, która przedstawiała bóstwa w postaci męskiej, narzucając w ten sposób społeczeństwu stratyfikację płciową. W przedstawianym typie społeczeństwa daje się zauważyć powstawanie coraz bardziej złożonej struktury gospodarczej, społecz-

nej i politycznej. W tym względzie społeczeństwa rolnicze zaczęły się znacząco różnić od wcześniejszych typów społeczeństw. Aktywność fizyczna człowieka miała przede wszystkim charakter instrumentalny i służyła zaspokajaniu potrzeb związanych z produkcją żywności.

W wyniku różnicowania zajmowanych pozycji, wyodrębniania się pracowników rolnych (chłopów) i elit ekonomicznych, pojawiają się pierwsze oznaki wykorzystywania aktywności ruchowej do realizacji potrzeb niezwiązanych bezpośrednio z egzystencją na poziomie biologicznego przetrwania. Potrzeby takie są nieśmiało realizowane przez elity w celu zaspokojenia potrzeb hedonistycznych, ale także przez inne grupy społeczne, których celem jest realizacja ważnych wartości danej zbiorowości (święta, uroczystości, obchody rocznicowe ważnych wydarzeń) oraz czczenie bóstw, oddawanie im szacunku według porządku określonego przez kalendarz religijny. W społeczeństwach tego typu rozwijają się różne formy sportu w postaci gier i zabaw ruchowych, ale także w postaci igrzysk i różnorodnych agonów. Zostały one dość dobrze opisane przez antropologów kulturowych, etnologów i historyków⁴². Jednak nie jest naszym celem opisywanie różnorodnych form sportowych, dokonał tego Wojciech Lipoński w *Encyklopedii sportów świata*⁴³, ale przede wszystkim analiza zależności między strukturą społeczną a aktywnością sportową. Zatem pozostaniemy przy stwierdzeniu, że wspomniane zależności zaczęły być coraz bardziej wyraźne, ale jedynie stanowiły akt rozpoczynający dynamiczny proces rozwoju tych zależności.

Współczesne społeczeństwo nowoczesne (przemysłowe) ma swoje nieodległe w czasie początki. Wyłoniło się ono w wyniku rewolucji technicznej, jaka została zapoczątkowana w Anglii w połowie XVIII wieku, a następnie rozprzestrzeniła się na inne kraje świata. Rewolucja ta polegała przede wszystkim na zastąpieniu siły człowieka i zwierząt siłą mechaniczną maszyn, które okazały się niesłychanie wydajne w produkcji dóbr na masową skalę. Sytuacja taka, a mianowicie tworzenie się nadwyżek produkcyjnych, spowodowała przyspieszone kształtowanie się pozycji, ról i nierówności społecznych. Została ograniczona rola pozycji dziedzicznych, uwarunkowanych przede wszystkim pochodzeniem społecznym, na rzecz pozycji osiągniętych. Gospodarka zaczęła odgrywać kluczową rolę w życiu społeczeństw. Gospodarstwo rodzinne w znaczącej mierze przestało pełnić rolę jednostki produkcyjnej, którą stała się fabryka. Wprowadzenie nowoczesnych technologii wytwarzania wywarło znaczący wpływ na takie instytucje, jak rodzina, edukacja, polityka czy religia. Następowwała demokratyzacja edukacji, która przestawała być przywilejem elit. Odbywał się dynamiczny rozwój badań nauko-

⁴² W. Lipoński (2012), *Historia sportu na tle rozwoju kultury fizycznej*, Warszawa; R. Wroczyński (2003), *Powszechne dzieje wychowania fizycznego i sportu*, Wrocław.

⁴³ W. Lipoński (2001), *Encyklopedia sportów świata*, Poznań.

wych, których rezultaty służyły do modernizacji gospodarki. Rozwój fabryk spowodował masowe migracje ludności, których celem było podjęcie pracy zarobkowej. Wokół fabryk powstawały miasta, które skupiały pracowników oderwanych od swoich społeczności lokalnych i bliskiej im kultury ludowej. Rozwój przemysłu spowodował degradację środowiska naturalnego i znaczące, niekorzystne zmiany w ekosystemie. Pojawiła się kategoria czasu wolnego, a miejsce kultury ludowej zajmowała rozprzestrzeniająca się z wielką dynamiką kultura masowa. Zaczął także maleć moralny autorytet religii na rzecz często antynomicznych wartości i odmiennych stylów życia.

Spółeczeństwo nowoczesne wygenerowało wielce złożoną strukturę społeczną, która determinowała postawy i zachowania w dziedzinie kultury sportowej. Z jednej strony sprawność ruchowa i zdrowie odgrywały ważną instrumentalną rolę w wykonywaniu pracy zawodowej (najczęściej fizycznej) i przygotowaniu do ewentualnej obrony ojczyzny, z drugiej strony burżuazja (kapitałiści) zaczęła wykorzystywać aktywność sportową z pobudek autotelicznych, dla realizacji celów ludycznych, rozrywkowych, hedonistycznych, towarzyskich i agonistycznych. Następowala dynamiczna instytucjonalizacja sportu, powstawały różnorodne stowarzyszenia i organizacje sportowe, w tym międzynarodowe, takie jak Międzynarodowy Komitet Olimpijski (1894) czy Międzynarodowa Federacja Piłki Nożnej (1904). Zostały także w 1896 roku reanimowane igrzyska olimpijskie. Warto też wspomnieć o rozprzestrzenianiu się szwedzkiej i duńskiej gimnastyki, niemieckiego ruchu turnerskiego, ale także angielskich gier i zabaw ruchowych na wolnej przestrzeni. Joseph Maguire⁴⁴ z rozwojem społeczeństwa nowoczesnego wiąże wszystkie fazy sportyzacji społeczeństw w wymiarze globalnym. Rozwój nowoczesnych technologii nie tylko wpłynął na udoskonalenie rozwiązań komunikacyjnych, ale także na powstanie i upowszechnienie kultury masowej i powołanie do życia sportu spektatorskiego.

Industrializacja spowodowała także pojawienie się dotychczas nieznannej kategorii, jaką był czas wolny. Wyodrębnienie się czasu wolnego spowodowało większe zainteresowanie sportem w różnych jego postaciach, od sportu wyczynowego zaczynając, poprzez sport powszechny, a na sporcie widowiskowym kończąc. Następował szybki proces komercjalizacji i profesjonalizacji sportu, z czasem pojawiło się pojęcie sportowca profesjonalnego, instruktora, trenera, masażysty, lekarza sportowego, sędziego, dziennikarza sportowego i sponsora⁴⁵.

W latach siedemdziesiątych XX wieku wyłonił się nowy typ społeczeństwa, a mianowicie społeczeństwo poprzemysłowe (postindustrialne). Charakterystycz-

⁴⁴ J. Maguire (1994), Sport, Identity Politics and Globalization. Diminishing Contrasts and Increasing Varieties, *Sociology of Sport Journal*, t. 11, nr 4, ss. 398-427.

⁴⁵ R. Giulianotti (2005), *Sport: A Critical Sociology*, Oxford.

ną cechą tegoż społeczeństwa jest produkcja informacji i usług oraz z tym związane przesunięcie pracowników do takich sektorów gospodarki, jak edukacja, handel, bankowość, obsługa środków transportu, obsługa środków komunikacji⁴⁶. Proces produkcji rolniczej nie zanika, ale, dzięki wykorzystaniu nowoczesnych technologii, nie potrzebuje tak wielu pracowników. Ten typ społeczeństwa opiera się na wiedzy i tę wiedzę produkuje, kładzie nacisk na rozwój nauki, edukacji i inżynierii. Organizacje gospodarcze nie tracą na znaczeniu, ale ich sposób wytwarzania jest uzależniony od wielu innych sfer. Rozwój technologii, środków komunikacji oraz transportu zwiększył ruchliwość przestrzenną i społeczną, a te z kolei spowodowały zbliżenie kultur, tolerancję dla różnych stylów życia i zmniejszenie różnic płciowych. Wszystkie czynniki i procesy społeczne wywierają ogromny wpływ na życie każdej jednostki (zmiana relacji między członkami rodziny, ról zawodowych, ról płciowych itd.), ale także na strukturę społeczną, która ulega dynamicznym zmianom.

Ciało w społeczeństwie ponowoczesnym w coraz mniejszym stopniu pełni funkcję instrumentalną w postaci narzędzia pracy i obrony ojczyzny, natomiast w coraz większym stopniu ma charakter autoteliczny i służy do zaspokajania potrzeb hedonistycznych. Chodzi mianowicie o czerpanie z ciała i przez ciało wysublimowanych doznań, ekstatycznych doświadczeń wynikających zarówno z konsumpcji kulinarnej, praktyk seksualnych, jak i aktywności ruchowej (sportowej). Zatem można powiedzieć, że ciało w społeczeństwie ponowoczesnym wyzwala się ze swego determinizmu instrumentalnego i stanowi integralną część jednostki konsumującej przyjemności różnorodnej natury⁴⁷

Zmiana roli ciała w społeczeństwie ponowoczesnym jest konsekwencją zmiany struktury społecznej. Struktura ta określa postawy i zachowania społeczeństw w sferze szeroko rozumianej kultury, ale także w sferze kultury sportowej. Dzieje się tak w wyniku przesuwania się jednostek i zbiorowości społecznych z pozycji niższych na pozycje wyższe. Przykładowo, zwiększa się odsetek ludzi zamożnych, a zmniejsza ludzi biednych, zwiększa się odsetek ludzi dobrze wykształconych, a zmniejsza ludzi słabo wyedukowanych, zwiększa się odsetek mieszkańców miast, a zmniejsza się odsetek mieszkańców wsi, zwiększa się odsetek białych kołnierzyków, ludzi pracujących w zawodach biurowych (niewymagających dużego wydatku energetycznego), a zmniejsza się odsetek niebieskich kołnierzyków, pracujących w zawodach robotniczych i rolniczych (wymagających znaczącego wydatku energetycznego). Choć trzeba też wiedzieć, że praca w zawodach robotniczych i rolniczych w znaczącym stopniu zmieniła się w taki

⁴⁶ D. Bell (1977), *The Coming of Postindustrial Society*, New York.

⁴⁷ Z. Bauman (2009), *Społeczeństwo konsumentów*. W: Tenże, *Konsumowanie życia*, Kraków, ss. 61-90.

sposób, że ciężka praca fizyczna człowieka została zastąpiona przez urządzenia, maszyny i nowoczesne technologie. Wszystkie wymienione zmiany w strukturze społecznej wywierają znaczący wpływ na postawy i uczestnictwo jednostek oraz zbiorowości w sporcie powszechnym.

Zmiana struktury społeczeństwa polskiego a sport

Obecnie zajmujemy się zagadnieniem relacji występujących między strukturą społeczną a sportem na przykładzie społeczeństwa polskiego, a precyzyjniej rzecz ujmując, spróbujemy odpowiedzieć na pytanie, w jaki sposób zmiany w strukturze społecznej w ostatnich latach wpłynęły na postawy i zachowania naszego społeczeństwa w dziedzinie sportu powszechnego. Z różnorodnych badań empirycznych i analiz społecznych wiemy, że w ostatnich latach nastąpił renesans uczestnictwa Polaków w sporcie powszechnym. Staliśmy się społeczeństwem lokującym się w środku stawki wśród społeczeństw Unii Europejskiej⁴⁸. Przyjmujemy tezę, że właśnie zmiany strukturalne w naszym społeczeństwie odegrały kluczową rolę w zmianie postaw i zachowań Polaków w dziedzinie sportu. Spróbujmy zatem uzasadnić niniejszą tezę.

Pierwszym elementem mającym wpływ na uczestnictwo w sporcie jest wykształcenie. Wśród krajów Unii Europejskiej Polska należy do liderów pod względem odsetka osób z wyższym wykształceniem. Udział osób w przedziale wiekowym 30-34 lata, mogących pochwalić się dyplomem wyższej uczelni, w Unii Europejskiej w 2012 roku wyniósł 36%, natomiast Polska z wynikiem blisko 40% uplasowała się powyżej unijnej średniej. Warto wiedzieć, że ćwierć wieku temu odsetek ten w Polsce nie przekraczał 10%⁴⁹

Wykształcenie ma także wpływ na długość życia. Zróżnicowanie to jest szczególnie widoczne w przypadku mężczyzn. Panowie z wykształceniem podstawowym żyją średnio 67 lat, natomiast z wykształceniem wyższym 80. Przykładowo, dobrze wykształceni mężczyźni z warszawskiego Wilanowa żyją średnio ponad 82 lata. Oznacza to, że żyją dłużej niż mężczyźni w Szwecji czy Szwajcarii. Natomiast gorzej wykształceni mężczyźni z warszawskiej Pragi Północ żyją zaledwie 69 lat, tj. o 13 lat krócej⁵⁰.

⁴⁸ *Aktywność fizyczna Polaków* (2013), Warszawa, CBOS, http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2013/K_129_13 (dostęp: 15.02.2015).

⁴⁹ *Wyższe wykształcenie Polaków na tle Unii Europejskiej – statystyki* (2013), http://forsal.pl/artykuly/696706_wyzsze_wyksztalczenie_polakow_na_tle_unii_europejskiej_statystyki.html (dostęp: 15.02.2015).

⁵⁰ *Statistical Yearbook of the Republic of Poland* (2012), Warsaw, Central Statistical Office.

Drugim elementem mającym wpływ na uczestnictwo w sporcie jest zamożność. Produkt krajowy brutto (*per capita* na głowę), jeden z najczęściej stosowanych na świecie wskaźników zamożności obywateli danego kraju, w Polsce w 2012 roku podwoił się w stosunku do roku 1989. Obecnie zajmujemy czwarte miejsce od końca w rankingu zamożności społeczeństw UE, ale jednocześnie Polska jako jedyny kraj postkomunistyczny zanotowała taki wzrost⁵¹. Tak wielki skok w zakresie zamożności społeczeństwa wpłynął na postawy i zachowania jego członków w sferze kultury sportowej. Aktywność sportowa stała się, na wzór społeczeństw zachodnich, jednym z ważnych sposobów spędzania wolnego czasu, ale także realizacji zainteresowań i pasji, związanych z dbałością o estetykę ciała, poszukiwaniem kinetycznych przeżyć i prewencją zdrowotną.

Trzecim elementem mającym wpływ na uczestnictwo w sporcie jest struktura zamieszkania (miasto-wieś). Wpływ ten nie wynika tylko z trudniejszego dostępu do infrastruktury sportowej mieszkańców wsi, gorszego wykształcenia, mniejszej zamożności, gorszego zdrowia, ale także z odmienności wiejskich i miejskich wzorów uczestnictwa w sporcie. W ostatnich dziesięcioleciach nastąpiła znaczna zmiana struktury zamieszkania, a mianowicie znaczący odsetek mieszkańców wsi migrował do miast. Jeśli w 1921 roku na wsi mieszkało ponad 75% społeczeństwa, to w 2010 roku odsetek ten zmniejszył się do niecałych 38%⁵². Zmiana w strukturze zamieszkania spowodowała, że większy odsetek ludności Polski realizuje wzory aktywności fizycznej w sposób charakterystyczny dla ludności miejskiej, tj. wykazuje większą aktywność w zakresie uczestnictwa w sporcie. Dodać do tego należy, że obecnie miejskie wzory uczestnictwa w sporcie z wielką dynamiką przenikają także do małych miast i na wieś, które ulegają dynamicznym przemianom. Potwierdzają to ogólnopolskie badania internetowe przeprowadzone na celowo-losowej próbie ponad 67 tysięcy biegaczy. Wynika z nich, że w 2014 roku najwięcej biegających, w tym kobiet, przybyło z małych miast i ze wsi⁵³.

Czwartym elementem mającym wpływ na uczestnictwo w sporcie jest przesuwanie się ogromnej rzeszy pracowników fizycznych (niebieskich kołnierzyków) do tzw. zawodów biurowych (białych kołnierzyków). Powstaje nowy rodzaj społeczeństwa, które nazywane bywa społeczeństwem postindustrialnym, społeczeństwem informacyjnym, społeczeństwem konsumpcyjnym czy społeczeństwem

⁵¹ Eurostat: *Polski PKB na głowę czwarty od końca w UE* (2014), <http://www.wykop.pl/link/1559375/eurostat-polski-pkb-na-glowe-czwarty-od-konca-w-ue/> (dostęp: 15.02.2015).

⁵² *Polska. Wybrane dane statystyczne* (2010), Łódź, Urząd Statystyczny, http://old.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/lodz/assets_czarnodruk_tom1_ludnosc_bael.pdf (dostęp: 15.02.2015).

⁵³ *Polska Biega. Raport – Narodowy Spis Biegaczy* (2014), <http://www.polskabiega.pl> (dostęp: 15.02.2015).

opartym na wiedzy⁵⁴. W gospodarce opartej na wiedzy przeważający odsetek zatrudnionych nie uczestniczy w procesie produkcji dóbr materialnych, ale zajmuje się projektowaniem, przygotowaniem strategii rozwoju, marketingiem, dystrybucją i świadczeniem usług. Sytuacja taka powoduje, że większość członków społeczeństwa wykonuje tzw. prace umysłowe i w naturalny sposób odczuwa potrzebę aktywnego spędzania czasu wolnego, w tym uczestnictwa w sporcie. Na przeciwnym biegunie znajduje się malejący odsetek tzw. pracowników fizycznych, dla których najlepszą formą wypoczynku jest wypoczynek bierny, niewymagający wysiłku fizycznego⁵⁵. Jednak z uwagi na zmianę proporcji między odsetkami pracowników zatrudnionych w tzw. zawodach umysłowych i fizycznych, zmianie uległ, tj. zwiększył się odsetek ludzi uczestniczących w sporcie.

Piątym, nieco innym, bo skumulowanym, czynnikiem mającym wpływ na uczestnictwo Polaków w sporcie jest jakość życia (*Quality of Life*). Jakość życia, według tygodnika „Economist Intelligence Unit”, ocenia się za pomocą następujących parametrów i mierników: sytuacja materialna, zdrowie, stabilność polityczna i bezpieczeństwo, życie rodzinne, życie wspólnotowe, klimat i geografia, bezpieczeństwo zatrudnienia, wolność polityczna, równość płci. Przykładowo, badanie jakości życia mieszkańców Warszawy, wykonane przez spółkę Millward Brown S.A. na 7200-osobowej, losowej, reprezentatywnej próbie mieszkańców w okresie od października do grudnia 2013 roku wykazało, że odsetek osób zadowolonych z życia waha się od pięćdziesięciu kilku do około siedemdziesięciu procent w poszczególnych wskaźnikach. Tak wysoki odsetek zadowolonych z życia nie tylko dobrze świadczy o zmianach dokonujących się w Warszawie, ale także jest okolicznością bardzo sprzyjającą podejmowaniu decyzji o uczestnictwie w aktywności sportowej⁵⁶.

Taki stan rzeczy potwierdzają wyniki wcześniejszych badań prowadzonych przez Janusza Czapińskiego i Tomasza Panka w ramach projektu *Diagnoza społeczna 2013*. W badaniach wzięło udział 26 tysięcy Polaków. Wynika z nich, że ich optymizm systematycznie wzrasta. Zadowolenie z życia zadeklarowało ponad 80% badanych. Taki obraz, zdaniem Czapińskiego, jest „najbardziej podnoszący na duchu” Wyniki te potwierdzane są co kwartał przez badania Eurobarometru, z których wynika, że społeczeństwo polskie wypada konsekwentnie jako najbardziej optymistyczne w Unii Europejskiej⁵⁷

⁵⁴ A. Giddens (2006), *Praca i życie gospodarcze*. W: Tenże, *Socjologia*, Warszawa, ss. 394-441.

⁵⁵ *Uczestnictwo Polaków w sporcie i rekreacji ruchowej w 2012 r.* (2012), Warszawa, GUS.

⁵⁶ P. Halicki (2014), *Stołeczny ratusz: generalnie mieszkańcy są zadowoleni z życia i usług*, <http://wiadomosci.onet.pl/warszawa/stoleczny-ratusz-generalnie-mieszkanczy-sa-zadowoleni-z-zycia-i-uslug/0zk0n> (dostęp: 15.02.2015).

⁵⁷ J. Czapiński, T. Panek (2013), *Diagnoza społeczna 2013. Warunki i jakość życia Polaków. Raport*, Warszawa, Rada Monitoringu Społecznego.

Szóstym, również nieco innym, wskaźnikiem jest sprawiedliwość społeczna. Z badań zawartych w raporcie Fundacji Bertelsmanna, dotyczących poziomu sprawiedliwości społecznej, wynika, że Polska pod tym względem znajduje się na 16. miejscu, nieco poniżej średniej europejskiej (najlepiej wypadły takie kraje, jak: Szwecja, Finlandia, Dania i Holandia). Jednak w Polsce występuje największa dynamika poprawy sprawiedliwości społecznej. W 2008 roku byliśmy na ostatnim miejscu, dzisiaj jesteśmy w środku stawki. Taki skok nie udał się żadnemu krajowi regionu. Widać to najwyraźniej po spadku zagrożenia biedą. W ciągu ostatnich siedmiu lat obniżyło się ono z 33 do 25%. Jesteśmy liderem w naszym regionie jeśli chodzi o dostęp do edukacji. Pochodzenie społeczne polskich uczniów nie jest przeszkodą w zdobyciu wykształcenia. Polska pod tym względem charakteryzuje się największą ruchliwością społeczną wśród krajów Unii. W raporcie czytamy, że utrwała się podział Unii na zamożną i stabilną północ i nieradzące sobie z problemami południe. Przy czym Polska została zakwalifikowana do zamożnej i stabilnej północy⁵⁸.

Te i inne elementy struktury społecznej nie tylko wpływają *explicite* bądź *implicite* na postawy i zachowania społeczeństwa, ale także wywierają wpływ na jego kulturę, na różne jej składniki, które w konsekwencji w postaci wartości, norm i wzorów determinują owe zachowania w interesującej nas dziedzinie sportu. Zatem poświęćmy teraz uwagę tym elementom kultury, które w nie mniejszym stopniu przyczyniły się do upowszechnienia sportowego stylu życia wśród Polaków. Chodzi tu przede wszystkim o kontrolę społeczną, której charakter jest konsekwencją dominujących w społeczeństwie idei, wartości, norm i wzorów zachowań.

W naszym społeczeństwie kultura zaczyna posiadać coraz większą sportową moc, zaś uczestnicy sportu coraz częściej spotykają się z gratyfikacjami symbolicznymi, takimi jak szacunek, uznanie i prestiż społeczny. Uczestnictwo w sporcie zaczyna mieć nobilitujące znaczenie i legitymizować przynależność do klas i warstw wyższych⁵⁹ Bowiem uczestnictwo to nie jest wyłącznie interpretowane w perspektywie korzyści zdrowotno-sprawnościowych, ale przede wszystkim w kategoriach symbolicznych. Jednym z pionierów zajmujących się problematyką konsumpcji był Max Weber, który twierdził, że konsumpcja w społeczeństwie nowoczesnym nie jest przede wszystkim środkiem, ale celem życia jednostek i zbiorowości⁶⁰ Natomiast Thorstein Veblen uważał, że celem

⁵⁸ B.T. Wieliński, W. Matusiak, Polska równiejsza, *Gazeta Wyborcza* z dnia 15.09.2014 r., ss. 1, 16-17.

⁵⁹ Z. Dziubiński (2013), Różnice i nierówności społeczne w sporcie. W: Z. Dziubiński, M. Lenartowicz [red.], *Kultura fizyczna a różnice i nierówności społeczne*, Warszawa, ss. 27-47.

⁶⁰ M. Weber (1984), *Szkice z socjologii religii*, Warszawa.

konsumpcji („ostentacyjnej”) jest zmanifestowanie swojej pozycji społecznej i ukazanie ekonomicznej przewagi nad innymi⁶¹. W społeczeństwie (po)nowoczesnym, zdaniem Jeana Baudrillarda, konsumpcja staje się aktem społecznym z szerokim spektrum znaków i symboli o ogromnej ważności społecznej. W konsumpcji główną rolę przestaje odgrywać wymiar materialny, a jego pozycję zajmuje wymiar symboliczny⁶². Właśnie takiego wymiaru nabrała konsumpcja sportowa, dzięki której jednostki i zbiorowości przydają sobie prestiżu społecznego lub odwrotnie, nie uczestnicząc w konsumpcji, pozbawiają się go.

Niezwykle istotną rolę w zmianie podejścia Polaków do sportu odegrało upowszechnienie się tzw. nowego paradygmatu zdrowia, który zastąpił dotychczas dominujący biomedyczny⁶³. Przejście to polega na odejściu od rozumienia zdrowia w sensie negatywnym, tj. takim, w którym jest ono interpretowane jako brak choroby i odnosi się wyłącznie do zaburzeń struktury i funkcji organizmu, na rzecz rozumienia zdrowia w sensie pozytywnym i powiązania go z jakością życia. Pojęcia charakteryzujące biomedyczny paradygmat zdrowia, takie jak choroba, szpital, leczenie, terapia, pacjent, zostały zastąpione w nowym paradygmacie takimi pojęciami, jak zdrowie, profilaktyka, kontrola, opieka, osoba. W związku z tym ciężar odpowiedzialności za zdrowie został przeniesiony ze służby zdrowia i terapii farmakologiczno-medycznej na jednostkę i profilaktykę zdrowotną, której najlepszym orężem jest dostosowana do cech społeczno-demograficznych jednostki aktywność sportowa. Owa aktywność ma na celu potęgowanie zdrowia przez stosowanie ruchowych środków pielęgnacyjno-profilaktycznych⁶⁴. Zatem zmiana dominującego paradygmatu zdrowia uczyniła z członków naszego społeczeństwa osoby suwerenne w wymiarze odpowiedzialności za swoje zdrowie i wpłynęła na zwiększony udział naszego społeczeństwa w aktywności sportowej.

Podsumowanie

Podsumowując, należy stwierdzić, że występują zależności między strukturą społeczną a postawami i zachowaniami społeczeństwa w dziedzinie sportu powszechnego. Czym wyższy poziom rozwoju społeczeństwa, tym większa skłonność jego członków do podejmowania aktywności sportowej.

⁶¹ T. Veblen (1971), *Teoria klasy próżniaczej*, Warszawa.

⁶² J. Baudrillard (1998), *The Consumer Society: Myths and Structures*, London.

⁶³ T. Maszczak (2014), Zdrowie jako wartość. W: Tenże, *Wychowanie przez rozwój. Edukacja, olimpizm, edukacja inkluzyjna, zdrowie*, Warszawa, ss. 167-180.

⁶⁴ W. Rekowski (2011), Zdrowie jako zjawisko społeczne. W: Z. Dziubiński, Z. Krawczyk [red.], *Socjologia kultury fizycznej*, dz. cyt., ss. 164-185.

Podstawowych przyczyn renesansu zainteresowania społeczeństwa polskiego uczestnictwem w aktywności sportowej upatrujemy w zmianach, jakie dokonały się w ostatnich latach w strukturze społeczeństwa polskiego. Do nich między innymi należą:

- skokowy wzrost odsetka osób z wyższym wykształceniem,
wzrost zamożności społeczeństwa,
wzrost odsetka osób zatrudnionych w zawodach biurowych,
migracje ludności z terenów wiejskich do miast,
poprawa dostępności do sprzętu i infrastruktury sportowej.

Nie mniejszą rolę odegrały czynniki o charakterze kulturowym, które stanowią konsekwencję zmiany struktury społecznej. Do nich należą:

dominacja optymizmu i zadowolenia z jakości życia,
dominacja estetycznego i hedonistycznego wzoru kultury sportowej,
nadanie uczestnictwu w sporcie prestiżowego znaczenia,
uruchomienie pozytywnych sankcji wobec osób uczestniczących w sporcie,
dominacja racjonalnego przekonania, że na zdrowie mają decydujący wpływ działania profilaktyczne i styl życia, a nie działania o charakterze terapeutycznym.

Z dotychczasowych analiz wynika, że miejsce jednostki i zbiorowości w strukturze społecznej i strukturze nierówności rzutuje na postawy i zachowania w dziedzinie sportu. Jednak należy dopowiedzieć, że ten wpływ nie ma wyłączonego charakteru, bowiem występuje też oddziaływanie czynników pozastrukturalnych. Nie występuje w tym przypadku prosta zależność przyczynowo-skutkowa pomiędzy strukturą społeczną a postawami i uczestnictwem w sporcie, dlatego też teza o strukturalnym podłożu aktywności sportowej jest jedną z możliwych, ale ograniczanie się do niej byłoby daleko idącym uproszczeniem.